

บทที่ 11

การวิเคราะห์เนื้อหาวรรณกรรมร้อยแก้ว

วรรณกรรมร้อยแก้วนั้น แม้ว่าจะมีรูปแบบการประพันธ์ในทำนองเดียวกันโดยส่วนมากก็ตาม แต่ข้อปลีกย่อยในการวิเคราะห์นั้นมิได้น้อยกว่าเกณฑ์ในการวิเคราะห์วรรณกรรมร้อยกรองเลย เนื่องจากวรรณกรรมร้อยแก้วมีหลายประเภท ทั้งประเภทแก่นสารมีสาระให้ความรู้ ประเภทแฝงแง่คิดทัศนะบางประการ ตลอดจนประเภทบันเทิง ประเทืองอารมณ์ ปลุกใจ และประเภทบันเทิงคดี สารคดี บันเทิงคดียังมีอีกหลายประเภท เช่น นวนิยาย เรื่องสั้น บทละคร ทัศนคติ ฯลฯ ส่วนสารคดีนั้นก็ยังมีประเภทความเรียง อัจฉริยะประวัติ ประวัติบุคคล บันทึกความจำ จดหมายเหตุ บทความ สารคดีท่องเที่ยว บทความเชิงข่าว บทความเชิงวิพากษ์ ฯลฯ

รูปแบบของร้อยแก้ว

แรกเริ่มเดิมทีการแต่งหนังสือมักจะใช้สำนวนร้อยแก้ว คือ เรียบเรียงถ้อยคำไปตามรูปประโยคธรรมดาโดยใช้ระเบียบของภาษาของชาติเป็นหลัก ร้อยแก้วของไทยก็ใช้ระเบียบของไวยากรณ์ไทย ร้อยแก้วจีนก็ใช้หลักการเขียนของภาษาจีน ส่วนรูปแบบของร้อยแก้วสากลหรือของประเทศต่าง ๆ มีลักษณะดังนี้

1. บันทึก เช่น บันทึกพงศาวดาร บันทึกทางประวัติศาสตร์ บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ของไทยเราก็มีศิลาจารึกสมัยสุโขทัย เช่น ศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหง เป็นบันทึกเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้น เล่าเรื่องของชีวิต (ชีวประวัติ) กฎหมาย การสร้างวัด การทำบุญ ประเพณีศาสนา และอื่น ๆ ที่คนไทยในสมัยนั้นปฏิบัติกันอย่างแพร่หลาย รวมทั้งพระราชกรณียกิจของกษัตริย์ในสมัยนั้น เพื่อประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง บางครั้งการบันทึกนี้เขียนในรูปจดหมายเหตุ และความเรียงอื่น ๆ นอกจากนี้ก็มีบันทึกการเดินทาง บันทึกข้อคิดเห็น ข้อสังเกต บันทึกประจำวัน เป็นต้น

2. ความเรียง (Essay) ได้แก่ การเขียนเล่าเรื่องราวตามที่ผู้เขียนต้องการเล่า เช่น ถ้าต้องการเล่าถึงกฏข้อบังคับในพระราชวัง ก็เขียนเป็นหนังสือรวบรวมกฏเกณฑ์ต่าง ๆ เช่น กฎมนเฑียรบาล พระราชพิธีสิบสองเดือน ดังนี้ เป็นต้น

3. นิทานนิยาย ได้แก่ การเขียนเล่าเรื่องราวที่น่าสนใจ น่าสนุกสนาน เพลิดเพลิน โดยผู้เล่าบางครั้งก็สอดแทรกคติชีวิต ศีลธรรม ข้อคิดหรือความรู้ อื่น ๆ ลงไป เช่น นิทานพื้นเมือง นิทานชาดก นิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ นิทานอีสป นิทานอาหรับ-ราตรี เป็นต้น

4. บทละคร ได้แก่ บันทึกการสนทนาระหว่างตัวละครซึ่งมีทั้งตัวเอก และตัวประกอบของเรื่องซึ่งต้องการแสดงให้ผู้คนจำนวนมากดูบนเวทีหรือในสถานที่ที่สมมติว่าเป็นเวที เช่น บทละครเรื่องหัวใจนักรบ เรื่องเห็นแก่ลูก เรื่องตามใจท่าน เรื่องโพงพาง เรื่องการเมืองเรื่องรัก เป็นต้น บทละครที่ให้ความบันเทิงมากขึ้นจะประกอบด้วยท้าว คนศรี สุกแต่จะตั้งชื่อเรียกกัน เช่น เรียกว่า โอเปร่า ละครร้อง ละครรำ ลิเก ละครชาตรี ละครนอก ละครใน เป็นต้น ส่วนตัวละครที่สวมหน้ากากนั้นในชาติต่าง ๆ ก็นิยมกันมาก ของไทยเรียกว่า โขน การแสดงละครที่เล่นกับเงา เราก็เรียกว่า หนัง เช่น หนังดง ซึ่งต่อมาได้วิวัฒนาการเป็นภาพยนตร์ สำหรับละครที่ใช้ตัวตุ๊กตาเล่นก็เรียกชื่อว่า หุ่นกระบอก เหล่านี้เป็นแบบต่าง ๆ ของการแสดงละคร

5. นวนิยาย เป็นรูปแบบของการแต่งร้อยแก้วที่ใหม่ที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับทั้ง 4 แบบ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น นิยมแต่งมากที่สุดในปัจจุบัน การแต่งนวนิยายของไทยในสมัยแรก ๆ (ปลายรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) ได้ลอกเลียนวิธีแต่งและแนวคิดมาจากยุโรป ส่วนรายละเอียดนั้นผู้แต่งได้ใช้จากสิ่งที่เกิดขึ้น หรืออาจจะมิขึ้นในประเทศไทย บางทีก็มีการดัดแปลง แก้ไขเพิ่มเติมบ้าง นอกจากนี้ก็ได้จากการแปลมาโดยตรง

นวนิยายในสมัยแรก ๆ มักจะเขียนเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ การดำเนินชีวิต เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและที่ดำเนินไปตามลักษณะของสังคม บางครั้งก็คัดค้านสังคมมิได้คัดลอกตามสังคมไปเสียทั้งหมด

๖. เรื่องสั้น คือ การเล่าสั้น ๆ ด้วยการเขียนแบบร้อยแก้ว ถ้าคิดย้อนไปในอดีต เรื่องเล่าสั้น ๆ ก็คือ นิทานนิยายต่าง ๆ ที่เราเคยได้ยินได้ฟังมานั่นเอง เช่น นิทานอีสป นิทานอาหรับราตรี ทศมนตรี นิทานชาดก ในปัจจุบันนี้ เรื่องสั้น ได้มีวิธีแต่งแปลก ไปจากอดีต โดยมีนักเขียนอเมริกันผู้หนึ่งได้ริเริ่มขึ้นคือ Edgar Allan Poe (เอ็ดการ์ แอลแลน โป) การเขียนเรื่องสั้นของนักเขียนไทยสมัยนี้ก็ได้ใช้วิธีการของ Poe ดังกล่าว แล้ว และได้มีการเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ ไม่มีหลักเกณฑ์แน่นอน แต่พอจะมีข้อสังเกตได้ว่า เรื่องสั้นมักจะประกอบด้วยองค์ประกอบที่เล็กน้อยที่สุด เข้มข้นที่สุด และเด่นชัดที่สุด เช่นเนื้อเรื่องต้องเป็นเรื่องสั้น ๆ ไม่สลับซับซ้อน ตัวละครมีจำนวนน้อยตัวที่สุด บางครั้งก็มีเพียงคนเดียว สถานที่เกิดเหตุก็มักจะไม่เปลี่ยนแปลง หรือบางครั้งอาจจะไม่กล่าวถึงเลยว่าเกิดขึ้นที่ไหน สิ่งที่สำคัญคือ ต้องจบลงอย่างประทับใจ จะใช้วิธีหักกลับ (Twist) หรือไม่ให้เลยก็ได้ จะจบลงอย่างค้าง ๆ ปล่อยให้ผู้อ่านแต่งต่อเอาเองในใจก็ได้ จะจบลงโดยให้ข้อคิด หรือไม่ให้เลยโดยปล่อยให้ผู้อ่านค้นหาเอาเองก็ได้ ไม่มีกฎตายตัว แต่ถ้าผู้เขียนสร้างปมปัญหาขึ้นแล้วในตอนต้นเรื่อง เวลาจบก็ต้องแก้ปมปัญหาให้ด้วย หรือบอกไขแก้ปมก็ได้ แต่ที่จะปล่อยให้ปมทิ้งไว้โดยไม่แก้ให้เลย จนจบเรื่องนั้น ไม่ค่อยมีใครทำกัน

จุดประสงค์ในการวิเคราะห์วรรณกรรมร้อยแก้ว เพื่อที่จะให้ผู้สอนวิชาภาษาไทย ได้ศึกษาเนื้อหาในแบบเรียนโดยละเอียด เป็นการทบทวนและเพิ่มพูนความรู้ก่อนจะนำไปสอนจริง เกณฑ์ในการวิเคราะห์วรรณกรรมร้อยแก้ว จึงคล้ายกับเกณฑ์ในการวิเคราะห์วรรณกรรมร้อยกรอง เพียงแต่จะต่างกันเป็นบางหัวข้อเช่น ศิลปะการใช้ถ้อยคำและสำนวนโวหาร จะมีน้อยกว่า และในด้านสรรพนามหรือลีลาของกลอนจะไม่มีเลย

หัวข้อการวิเคราะห์วรรณกรรมร้อยแก้วมีดังต่อไปนี้

1. แก่นของเรื่อง
2. เนื้อเรื่องย่อ

3. ศิลปะการแต่ง
4. ศิลปะการใช้ถ้อยคำและสำนวนโวหาร
5. ข้อคิดที่ได้จากเรื่อง
6. ทักษะของผู้เขียน
7. ความรู้หรือคุณค่าของเรื่อง
8. ข้อบกพร่องของเรื่อง

ในการวิเคราะห์รายละเอียดแต่ละหัวข้อจะใช้แนวเดียวกับการวิเคราะห์วรรณกรรมร้อยกรองเพียงแต่ในบางหัวข้อจะเพิ่มเนื้อหามากขึ้น หรือเนื้อหาน้อยลงเพราะเนื้อเรื่องจะแตกต่างกันออกไป

1. แก่นของเรื่อง (Theme) หมายถึง ข้อคิดสำคัญหรือประเด็นหลักที่ผู้แต่งประสงค์จะเน้นเพื่อสื่อให้ผู้อ่านได้รับจากการอ่านเรื่องนั้น ซึ่งบางทีผู้แต่งต้องการย้ำถึงความสำคัญจึงใช้เป็นชื่อเรื่อง เช่น ความสนุกในวัดเบญจมบพิตร มีแก่นของเรื่องคือการเล่าถึงความสนุกสนานที่ผู้แต่งไปเที่ยวในงานวัดเบญจมบพิตรเมื่อครั้งยังเป็นเด็ก

2. เนื้อเรื่องย่อ

ผู้วิเคราะห์ควรอ่านเนื้อเรื่องนั้น ๆ อย่างละเอียด และเก็บใจความสำคัญแล้วจึงย่อเนื้อเรื่อง เพื่อจะได้เป็นข้อมูลสำหรับวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป เนื้อเรื่องในวรรณกรรมร้อยแก้วจะย่อความได้ง่ายกว่า เพราะเป็นข้อความที่อ่านง่าย สละสลวย ไม่ต้องถอดความหรือแปลคำศัพท์ แต่ก่อนจะย่อเนื้อหา ผู้วิเคราะห์ควรจับประเด็นให้ได้ว่าเป็นร้อยแก้วประเภทใด เช่น นวนิยาย, เรื่องสั้น ฯลฯ

3. ศิลปะการแต่ง

วรรณกรรมร้อยแก้ว ได้แก่ นวนิยาย เรื่องสั้น บทกวี สารคดี นิยาย นิตาน วรรณกรรมร้อยแก้วแบ่งลักษณะการแต่งตามเนื้อหาได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

3.1 เนื้อหาที่เป็นนิยาย (Fiction) หรือเรียกว่า “บันเทิงคดี” การแต่งประเภทนี้จะมุ่งให้ผู้อ่านได้รับความเพลิดเพลินบันเทิงใจเป็นสำคัญ ผู้แต่งจะต้องใช้จินตนาการ (Imagination) ผสมผสานกับประสบการณ์ (Experience) ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมในการเขียนให้เรื่องสนุกสนาน น่าอ่าน ชวนติดตาม ในขณะที่เดียวกันอาจจะสอดแทรกความรู้ (Knowledge) ตลอดจนความคิด (Idea) รวมทั้งความเห็นส่วนตัว (Opinion) เข้าไว้ในเรื่องอย่างกลมกลืน ด้วยการสมมุติเรื่องและตัวละครแล้วสื่อสิ่งต่าง ๆ ให้ผู้อ่านได้รับสารเหล่านั้น

ลักษณะการแต่งเรื่องประเภทนี้ ได้แก่ นิยาย นวนิยาย เรื่องสั้น นิทาน คำานาน จดหมายที่มีลักษณะเป็นเรื่องสมมุติ ฯลฯ สำหรับเนื้อหานวนิยายนั้น ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2539, 69) แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ นวนิยายชนิดพาฝัน (romantic) และนวนิยายชนิดวาดภาพจริง (realistic)

ตัวอย่าง เช่น

- นิกกับพิม ของ ว.ณ.ประมวญมารค แต่งเป็นนิยาย
- นิด ๆ หน้อย ๆ ของ ดอกไม้สด แต่งเป็นเรื่องสั้นแทรกนิทาน
- สมเด็จพระเจ้าแดงโม ของพระยาปริยัติธรรมธาดา เป็นเรื่องจากตำนานเมือง

เพชรบุรี

- จดหมายจากวางหระา ของ น.ม.ส.เขียนเป็นจดหมายถึงลูกชาย

3.2 เนื้อหาที่ไม่ใช่นิยาย (Non-Fiction) หรือเรียกว่า “สารคดี” ผู้แต่งจะเขียนเรื่องจากความเป็นจริง (Fact) เพื่อมุ่งให้ผู้อ่านได้รับความรู้ (Knowledge) จากเรื่องที่อ่านเป็นหลัก แต่ผู้แต่งอาจจะแทรกความคิด (Idea) ความเห็น (Opinion) จินตนาการ (Imagination) ตลอดจนประสบการณ์ของตน (Experience) ไม่ว่าจะ เป็นประสบการณ์โดยตรงหรือโดยอ้อม ก็ย่อมทำได้ ผู้อ่านจะต้องใช้วิจารณญาณในการอ่าน รู้จักแยกแยะข้อความจริงที่ผู้แต่งเขียนไว้ ออกจากความคิด ความเห็นส่วนตัวและจินตนาการของผู้แต่ง และรู้จักใช้เหตุผลที่จะคล้อยตาม หรือขัดแย้งกับความคิดความเห็นของผู้แต่งไม่ว่าจะเป็นบางส่วนหรือทั้งหมดก็ตาม

ลักษณะการแต่งเรื่องประเภทนี้ได้แก่ เรื่องที่เป็นสารคดี บันเทิง จดหมายเหตุ ประวัติ ข่าว บทความ บทความวิชาการ รายงาน ฯลฯ

ตัวอย่าง เช่น

- ความสนุกในวัดเบญจมบพิตร ของ ม.จ.พูนพิศมัย คีตกฤ เป็นสารคดี
- พระบรมราโชวาท พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นจดหมาย
- เมื่อหัวถึงหมอน ของ นายคำรา ณ เมืองใต้ (เปลื้อง ณ นคร) เป็นบทความ
- ระบบการเกษตรแบบผสมผสาน โดยโกวิท นวลวัฒน์ และคณะ เป็นบทความ

วิชาการ

นอกจากนี้ ยังมีลักษณะการแต่งแบบผสมผสาน แบ่งได้อีก 2 ประเภท ได้แก่

- บันเทิงคดีที่แทรกสาระเป็นเรื่องบันเทิงคดีที่ผู้แต่งมุ่งให้ผู้อ่านได้รับความเพลิดเพลินบันเทิงใจ แต่ผู้แต่งก็แทรกความรู้ที่ค้นคว้ามาอย่างละเอียด ถูกต้องตามความเป็นจริง ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ไปด้วย เช่น นวนิยายเรื่องง่ามหลักไว้ในแผ่นดิน ของ กฤษณา อโศกสิน ซึ่งแทรกความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์ชายแดนไทย-กัมพูชา และการช่วยเหลือผู้อพยพชาวกัมพูชา เป็นต้น

- สารคดีที่แทรกบันเทิง เป็นเรื่องและผู้แต่งมุ่งหวังให้ความรู้แก่ผู้อ่านเป็นสำคัญแต่ประสงค์ให้ผู้อ่านได้รับความเพลิดเพลิน สนุกสนานในการอ่านไปด้วย จึงแทรกเรื่องบันเทิงไว้ ทำให้ผู้อ่านติดตามอ่านจนจบและได้รับทั้งความรู้และความบันเทิงพร้อม ๆ กัน เช่น สารคดีท่องเที่ยวให้ความรู้เกี่ยวกับสถานที่นั้น ๆ อย่างละเอียดและถูกต้องพร้อมทั้งแทรกความสนุกสนานในรูปแบบต่าง ๆ อาจจะเป็นเกร็ดตำนานของท้องถิ่นนั้นก็ได้

4. ศิลปะการใช้ถ้อยคำและสำนวนโวหาร

การแต่งร้อยแก้วไม่มีรูปแบบกำหนดบังคับอย่างร้อยกรอง ดังนั้น ผู้แต่งจึงต้องมีความสามารถในการเรียบเรียงความคิดของตนแล้วเรียงร้อยออกมาเป็นถ้อยคำอย่างมีศิลปะ จนทำให้ผู้อ่านสามารถรับสารที่สื่อให้ได้ถูกต้อง ตรงตามความประสงค์ของผู้แต่ง

ศิลปะการใช้ถ้อยคำและสำนวนโวหารเป็นความสามารถเฉพาะตัวของผู้แต่ง
ที่จะทำให้ผลงานน่าอ่าน ชวนติดตาม แม้จะไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอนตายตัว แต่ก็มี
หลักการพอสรุปได้ดังนี้

4.1 การใช้คำ เปลื้อง ฉ นคร (2518, 137-143) กล่าวถึงเรื่องคำว่า คำมีรูปร่าง
ลักษณะ คำถึง อารมณ์และความสัมพันธ์ทางความรู้สึก เช่นเดียวกับคน เราเลือกสรรคำ
ใช้ให้เหมาะกับหน้าที่โดยพิจารณาคุณลักษณะของคำเช่นเดียวกับเราบรรจุคนให้ทำงาน
โดยพิจารณาความสามารถของเขา และให้หลักเกณฑ์ในการเลือกสรรคำ คือ

1. ควรใช้คำที่รู้เข้าใจกันทั่ว ๆ ไป ดีกว่าคำศัพท์ที่เข้าใจยาก
2. ควรใช้คำรูปธรรมยิ่งกว่าคำนามธรรม
3. ถ้าใช้คำ ๆ เดียวเข้าใจได้ดี ก็ควรใช้คำ ๆ เดียว ดีกว่าใช้หลายคำ จน

อ้อมค้อมยืดเยื้อ

4. ควรใช้คำไทย ๆ ดีกว่าคำต่างประเทศ
5. ควรใช้คำน้อยพยางค์ยิ่งกว่าคำมากพยางค์

นอกจากนี้ ยังต้องพิจารณาถึงการใช้คำในด้านต่อไปนี้

- การใช้คำให้เหมาะสมกับบุคคล เหมาะสมกับกาลเทศะ ถูกต้องตาม
ระดับของภาษา และถูกต้องตามความหมายของคำ

- การหลีกเลี่ยงคำ เช่น คำสแลง คำศัพท์เฉพาะในวงการ คำย่อ คำที่
เลิกใช้แล้ว คำจากหนังสือพิมพ์ คำในภาษาถิ่น ฯลฯ ยกเว้นในกรณีที่ตัวละครหรือ
เนื้อหาของเรื่องมีคุณสมบัติเหล่านั้น เช่น ตัวละครเป็นสาวเหนือก็ใช้ภาษาถิ่นเหนือได้
หรือนิยายเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ก็ใช้คำศัพท์ในวงการวิทยาศาสตร์ได้ เป็นต้น

4.2 การใช้ประโยค พิจารณาในด้านต่อไปนี้

1. ชนิดของประโยค ได้แก่ ประโยคความเดียว ประโยคความรวม และ
ประโยคความซ้อน ลักษณะของประโยคความเดียวจะเป็นประโยคสั้น ๆ ง่าย ๆ ทำให้
ความกระชับ ชัดเจน ส่วนประโยคความรวมและประโยคความซ้อนจะยาวทำให้ความ
สละสลวย แต่อาจเข้าใจได้ยากสับสน

2. การวางประโยคในแต่ละย่อหน้าของเรื่อง จะมีประโยคอยู่ 3 ประเภท ได้แก่ ประโยคสำคัญหรือประโยคใจความ ประโยคขยายความ และประโยคสรุปความ หรือประโยคส่งความ ซึ่งผู้แต่งจะต้องวางประโยคให้เหมาะสม ส่วนผู้วิเคราะห์ก็จะต้องอ่านและจับประเด็นให้ได้ว่า ประโยคแต่ละประเภทนี้อยู่ ณ ที่ใดของย่อหน้า

4.8 ท่วงทำนองเขียนหรือลีลาในการเขียน (Style) เป็นการแสดงความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของผู้เขียนออกมาในผลงานการเขียน มีลักษณะเฉพาะตัว หมายถึง ลีลาในการเขียนหนังสือเป็นของคนหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะ เช่น ท่วงทำนองเขียนของเสฐียรโกเศศ ลีลาการเขียนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ฯลฯ

เจือ สตะเวทิน (2518, 129-130) สรุปลักษณะลีลาทำนองเขียนที่ลืมิดังนี้

4.8.1. ความแจ่มแจ้ง ผู้เขียนจะต้องคิดให้ดีกว่าก่อนเขียน จึงจะแสดงออกได้อย่างแจ่มแจ้ง

4.8.2. ความถูกต้องและความบริสุทธิ์ ในการใช้ภาษาและไวยากรณ์มีข้อสังเกต ได้แก่ ตัวจะคือ ให้เรื่องจริงและการใช้คำประโยค ย่อหน้า ถูกต้อง เรียบร้อย

4.8.3. ความตรงต่อความหมาย คือ การแสดงความคิดอันตรงตามที่ตนนึกอยากจะพูด เป็นการใช้น้อย ประโยคสั้น ๆ ไม่เขียนสิ่งที่ตนเองไม่เข้าใจ

4.8.4. ความเป็นไปตามธรรมชาติ คือ เขียนตามความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของตน ไม่แก้งให้ผิดปกติไป เรียกว่า สำนวนแก้งทำ

4.8.5. ความสูงส่ง คือ เขียนด้วยสำนวนที่เรียบร้อย เลี่ยงความหยาบหยาบ ไม่เข้าเรื่อง ความต่ำและความหยาบ

4.8.6. ความกลมกลืน คือ ความราบรื่น ไม่กระโดดกระเดก ไม่ระคายหูทุกประโยคมีเสียงที่ลืออย่างดนตรี

4.8.7. ความมีน้ำหนัก คือ ประทับใจผู้อ่านได้ดี โดยให้ "คำเหมาะสมอยู่ในที่เหมาะสม" (Proper words in proper places)

4.4 ส่วนนวนโวหาร โวหาร หมายถึง ส่วนวนในการแต่งหนังสือ พระยาอุปกิตศิลปสาร (2538, 338-347) ได้แบ่งโวหารในการเขียนออกเป็น โวหารหลัก และโวหารแทรก

โวหารหลัก 8 โวหาร มีดังนี้

4.4.1. บรรยายโวหาร เป็นส่วนวนที่อธิบายเรื่องราวโดยถ้อยถนาคความรู้อองผู้แต่ง ได้แก่ การเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ประวัติต่าง ๆ คำนานต่าง ๆ และรายงานหรือจดหมายเหตุ

ตัวอย่าง บรรยายโวหารจากเรื่อง พระยาพิชัยดาบหัก ของ คุณหญิงศรีนาถสุริยะ

... เมื่อซ้อยเคิบโคทอที่จะช่วยบิคารมาราคาทำงานได้ ซ้อยก็ออกไปเลี้ยงควายในท้องนาคนเดียวกับเด็กอื่น ๆ ที่เป็นลูกชาวนาในละแวกนั้น ซ้อยเป็นเด็กมีนิสัยกล้าหาญ โอบอ้อมอารี จึงเป็นที่รู้จักของเพื่อนฝูงซึ่งเป็นเด็กเลี้ยงควาย คุณสมบัติดีเด่นของซ้อยก็คือ ค่อยมวยได้เก่งที่สุดในระหว่างเด็กด้วยกัน แต่ซ้อยไม่ใช่เด็กเกเร จะชกต่อยก็เพื่อป้องกันตัวหรือช่วยเหลือผู้ที่ถูกรังแกเท่านั้น

4.4.2. พรรณนาโวหาร คือ ส่วนวนที่พรรณารำพันถึงสิ่งต่าง ๆ ที่คนพบเห็นตามความคิดเห็นของผู้แต่ง ซึ่งมีความมุ่งหมายให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้ชัดเจน ชาบซึ่งยิ่งขึ้น และเล่นสำนวนได้เพราะพริ้ง

ตัวอย่าง พรรณนาโวหารจากเรื่อง อีวรรณางสิงห์ ของ ดอกไม้สด

... เวลาถ่วงไปจนถึงข้างขึ้นเดือนใหม่ แสงจันทร์กำจัดความมืด บ่มแสงดาว แผ่แสงตรงไปตามที่ราบอันไพศาล รอบบ้านตีเท่าขมุกขมัว รอบหมู่บ้านของพวกไบไบเป็นแสงสว่างซึ่งจะให้นักล่าสัตว์เลี้ยงปืนถูกตรงดวงใจเข้ากิเลนที่มาและเต็มอยู่ตามชายคกริมที่ราบได้อย่างสบาย ๆ

4.4.3. เทศนาโวหาร หมายถึง จำนวนที่ใช้อธิบายข้อความให้กว้างขวางออกไปโดยหาเหตุผลหรือหลักฐานมาประกอบ มีลักษณะเป็นการจำกัดความ การอธิบายความ การพิสูจน์ข้อเท็จจริง การชี้แจงเหตุผล การอธิบายคุณและโทษ รวมทั้งการแนะนำสั่งสอน

ตัวอย่าง เทศนาโวหารจากเรื่อง ระบบการเกษตรแบบผสมผสาน โดย ไก่วิท นวลวิวัฒน์ และคณะ

ระบบการเกษตรแบบผสมผสานเป็นหนึ่งในหลาย ๆ แนวทางที่จะนำไปสู่การเกษตรที่ยั่งยืน (Sustainable Agriculture) โดยเน้นหลักการ 4 ประการ คือ ไม่ทำลายสภาพธรรมชาติ ไม่เกิดมลภาวะต่อสภาพแวดล้อม มีผลต่อความอยู่รอดของมนุษย์และสัตว์ และไม่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือย

โวหารแทรก 2 โวหาร คือ

4.4.4. ภาษากโวหาร เป็นการยกตัวอย่างเพื่อสนับสนุน

ตัวอย่าง ภาษากโวหารจากเรื่อง “คำอวยพรเนื่องในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ พุทธศักราช 2519 เรื่อง ความสามัคคี” ของ สมเด็จพระธีรญาณมุนี

ส่วนสามัคคีที่ก่อให้เกิดอำนาจนั้น มีอุทาหรณ์ที่จะพึงขมาสารกอยู่เสมอ ในหมู่สัตว์เล็ก ๆ เช่น สิ่ง ต่อ แตน แต่สาฬงตัวเดียวก็ไม่มากนักทำไร แต่ถ้ามันอยู่กันเป็นรังละพัน ๆ ตัวก็มีอำนาจ เป็นที่เกรงขาม คนเราต้องขยาด ไม่กล้าไปรังแกมันได้ง่าย ๆ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงสัตว์ใหญ่

4.4.5. อุปมาโวหาร เป็นจำนวนเปรียบเทียบ

ตัวอย่าง อุปมาโวหารจากเรื่อง “โฆษณาวา” ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร

“ปลาหมอคายเพราะปาก” คำนี้เป็นสุภาษิตโบราณคติเตือนคนที่พูดพล่อย ๆ จนเกิดโทษเพราะปากของคน โดยเอาปลาหมอมาเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบ เพราะปลาหมอใช้ปากดูดพ่นน้ำ จนเป็นเหตุให้เขาคงขึ้นมากินได้ นี่แหละท่านจึงนำมาเปรียบกับคนที่พูดไม่ดี จนเกิดโทษแก่ตัว

5. **ข้อคิดที่ได้จากเรื่อง** หมายถึง แนวความคิดที่ผู้เขียนสื่อสารมายังผู้อ่านโดย แสดงไว้ในเนื้อเรื่องให้ผู้อ่านมีความเห็นคล้อยตาม เช่น เรื่องมหากบิลวานร ให้ข้อคิด ว่า ผู้นำที่ดีจะต้องเสียสละแม้ชีวิตเพื่อบริวาร ดังตอนที่กล่าวว่า

“เอามือทั้งสองยึดกิ่งหนึ่งไว้ได้ก็เหยียดกายให้ตรงคอเดาวัลย์ แล้วบอกให้บริวารได้ไปบนหลังของคน วานรบริวารขอธมาโทษ แล้วก็ได้ไปบนหลังพระโพธิสัตว์ แล้วก็ได้ไปตามเดาวัลย์ ถึงต้นไม้นั้นก็พ้นจากมหาภัยพิบัติ”

ข้อสังเกต ข้อคิดในเรื่องหนึ่ง ๆ มีหลายข้อ ควรรวบรวมให้ครบทุกข้อ แต่ละข้อให้ยกตัวอย่างประกอบเช่นเดียวกับตัวอย่างข้างต้น ใช้วิเคราะห์วรรณกรรมทุกประเภท

6. **ทัศนะของผู้เขียน** คือ แนวคิดหรือทัศนะในการมองโลก ซึ่งผู้อ่านไม่จำเป็นต้องเกิดอารมณ์คล้อยตาม ทัศนะของผู้เขียนมีส่วนช่วยทำให้เรื่องที่แต่งมีคุณค่าและงดงาม ส่วนจะมีคุณค่าหรืองดงามเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถและปฏิภาณของผู้แต่ง

7. ความรู้หรือคุณค่าของเรื่อง

ในการอ่านวรรณกรรม ผู้วิเคราะห์จะต้องพิจารณาคุณค่าที่ผู้แต่งสื่อถึงผู้อ่านให้ได้อย่างครบถ้วน นอกเหนือไปจากการวิเคราะห์จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง

คุณค่าของวรรณกรรม แบ่งออกเป็น

7.1 **คุณค่าทางด้านความรู้** ผู้แต่งจะแทรกความรู้ด้านต่าง ๆ ไว้ในผลงานการเขียนไม่ว่าจะเป็นบันเทิงคดี หรือสารคดีก็ตาม ดังนั้น แม้จะเป็นการอ่านบันเทิงคดีเพื่อความเพลิดเพลิน ผู้อ่านก็ควรจะได้รับความรู้เหล่านั้นไปด้วย ดูรายละเอียดจากวรรณกรรมสมัยต่าง ๆ ในตอนที่ 1 ตัวอย่างที่จะกล่าวถึงในที่นี้จะใช้เนื้อหาจากหนังสือเรียนภาษาไทยในระดับมัธยมศึกษา เช่น

7.1.1. **ความรู้ด้านภาษา** จำนวนที่ใช้ในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น

“... สงครามเงียบชนิดนี้ ข้าพเจ้าเคยเห็นตั้งแต่คตุมตุง ไม่คตุมตุง และแม้จักตุงแจ้วก็ตาม...” (ความสนุกในวัดเบญจมบพิตร - หม่อมเจ้าพูนพิศมัย คีตกุล)

7.1.2. ความรู้ด้านธรรมชาติวิทยา ความรู้เกี่ยวกับชีวิตของปลาจำศีล เช่น "...เวลาไม่มีปลา ไม่มีอาหารกิน ชาวบ้านเขาชวนกันไปซุกหาปลาในหนองที่แห้ง ๆ ซุกถึงลงไปหน่อยจึงได้พบปลาช่อนและปลาอื่น ๆ หลายอย่างลงไปนอนหมกซึก ๆ ลงไปได้สิน ซึ่งชาวบ้านเขามักเรียกกันว่า "ปลาจำศีล" บางทีก็พบอีกลงไปตั้งครึ่งชา..." (ชีวิตปลาช่อน - นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล)

7.1.3. ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ เหตุการณ์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น "... ตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศเสด็จสวรรคต ชำราชการแบ่งแยกกันสนับสนุนเข้านายหลายพระองค์ พวกที่เป็นข้าของเจ้าฟ้าอุทุมพร (ขุนหลวงหาวัด) ก็มีมาก เมื่อพระองค์สวรรคตราชสมบัติออกผนวช ผู้ว่าราชการส่วนใหญ่ก็ลาออกจากราชการ..." (พระยาพิชัยดาบหัก - กุญหญิงศรีนาถ สุริยะ)

7.1.4. ความรู้ด้านสังคมวิทยา สภาพชีวิตความเป็นอยู่ในตลาดห้องแถว เช่น "ตลาดห้องแถวเก่าแก่อันคับแคบอัดทึบที่ฉันอยู่กับกังมานานนับปี ได้พลิกฟื้นตื่นขึ้นจากความหลับใหล เมื่อตะวันค่อย ๆ ฉายรัศมีระเรื่อเรืองขึ้นแต่งฟ้า ประตูห้องแถวเปิดออกที่ละห้อง ๆ ในเวลาไล่เลี่ยกัน แต่ละชีวิตเริ่มเคลื่อนไหว..." (เศรษฐศาสตร์ในห้องแถว - หยก บูรพา)

7.1.5. ความรู้ด้านศาสนาและความเชื่อ การทำโทษตัดวันรกรกจากหนังสือพระมาลัย เช่น "... คนเป็นผู้กับเมียท่านต้องคกรก ยมบาธเอาหอกไล่ที่มแทงให้ไปขึ้นต้นไม้หามคมเป็นกรด คนที่ตีค่าพ่อแม่และภิกษุสามเณรตายไปคกรนรก มีกงจักรหักอยู่บนหัว..." (ใจภาษา - พระยาอุปกิตศิลปสาร)

นอกจากนี้ยังมีความรู้ด้านต่าง ๆ อีกมาก ขึ้นอยู่กับผู้วิเคราะห์จะตีความว่าเป็นความรู้ในด้านใดที่ผู้แต่งแทรกสารเอาไว้ในผลงาน

7.2 คุณค่าทางด้านความคิด ผู้แต่งจะเสนอความคิด หรือเรียกว่า เป็นการแสดงทัศนะต่อสิ่งต่าง ๆ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่อง ซึ่งผู้แต่งจงใจเขียน หรือนำเสนอให้แก่ผู้อ่านแบ่งออกเป็น

7.2.1. ทัศนะตามความเป็นจริง หรือทัศนะที่เป็นสากล ซึ่งเป็นที่

ยอมรับกันโดยทั่วไป เป็นต้นว่า คุณสมบัติของผู้นำ “... ผู้ซึ่งเป็นหัวหน้า คือ ผู้ที่เป็นใหญ่มีบริษัทบริหารจำต้องมีวิจรรณปัญญาและมีความสามารถ คิดบำบัดทุกข์ภัยอันเกิดขึ้นแก่บริษัทของคน จึงจะสมควรแก่ความเป็นผู้ใหญ่ ...”(มหากบิลวานร - พระสารประเสริฐ)

7.2.2. ทศนะส่วนตัวของผู้แต่ง ซึ่งอาจจะเหมือนหรือแตกต่างไปจากผู้อื่นก็ได้ ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับภูมิหลังและประสบการณ์ของผู้แต่งเป็นสำคัญ ผู้อ่านอาจมีความเห็นคล้อยตาม หรือจะคิดเห็นแตกต่างไปจากผู้แต่งก็ได้อีกเช่นกัน ตัวอย่างเช่น การมองสิ่งต่าง ๆ รอบตัวในวัยเด็กย่อมแตกต่างไปจากเมื่อเป็นผู้ใหญ่ “... แต่เมื่อผ่านวัดไปหรือแวะเข้าไปกับพวกนักท่องเที่ยวก็ ข้าพเจ้าอดหยุดยืนหัวเราะและนึกขำในใจไม่ได้ว่า เมืองจีนทั้งเมือง ถ้า เขา ฉำฉามีเรือทั้งลำ ๆ ร้านรวงใหญ่โต ร้านข้างในเป็นแถว ร้านเจ้านาย ขุนนาง นายห้าง พ่อค้า ฯลฯ ตายจริง เนื้อที่เท่านี้เอง” (ความสนุกในวัดเบญจมบพิตร - หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ฉิศกุล)

ในการวิเคราะห์คุณค่าทางด้านความคิดนี้เป็นเรื่องที่ยากสำหรับผู้วิเคราะห์ที่ยังขาดประสบการณ์ จึงไม่จำเป็นต้องแบ่งแยกว่า เป็นทัศนะสากลหรือทัศนะส่วนตัวเพียงแต่วิเคราะห์ว่า ผู้แต่งให้แง่คิดในด้านใดบ้าง อย่างไรก็ตาม การได้อ่านแล้วฝึกหัดคิดอยู่บ่อย ๆ จะเป็นการฝึกให้เป็นคนรู้จักคิดและคิดเป็นต่อไป

8. ข้อบกพร่องของเรื่อง หมายถึง ความบกพร่องที่อาจจะมีในด้านการพิมพ์ วิถีเขียน การดำเนินเรื่อง ฯลฯ ข้อบกพร่องนี้จะมีส่วนช่วยในการปรับปรุงวรรณกรรมให้ดีขึ้น

การวิเคราะห์เนื้อหาในแบบเรียนแต่ละเรื่องนั้น อาจจะวิเคราะห์ไม่ครบทั้ง 8 หัวข้อก็ได้ เพราะลักษณะของเนื้อหาไม่เกี่ยวข้องกัน เช่น เรื่อง “ผู้ชนะสิบทิศ” จะไม่ต้องการวิเคราะห์สวรรณคดี เพราะเนื้อหาเป็นร้อยแก้วประเภทนิยายอิงประวัติศาสตร์ไม่ใช่บทร้อยกรอง และหัวข้อย่อยต่าง ๆ ในแต่ละหัวข้อใหญ่นั้นก็อาจจะวิเคราะห์ไม่ครบทุกหัวข้อย่อยก็ได้ เพราะเนื้อหาไม่ได้กล่าวถึง เช่น ในเรื่อง “รามเกียรติ์ ตอนศึกไมยราพ” จะไม่มีรสวรรณคดีชนิดนารีปราโมทย์ หรือ เรื่อง “แม่ศรีเรือน” จะไม่มีการใช้บทเปรียบเทียบ ฯลฯ